# TARIXIY POETIKA VA UNING ZAMONAVIY QIYMATI

**Ibragimova Azada Gulumbayevna**
*Osiyo Xalqaro Universiteti magistranti*

**Annotatsiya.** Tarixiy poetika adabiy shakllar, janrlar va badiiy tasvir vositalarining genezisi hamda evolyutsiyasini tadqiq etuvchi fan sifatida zamonaviy filologiyada alohida o‘ringa ega. Mazkur ishda badiiy ongning tarixiy taraqqiyoti, sinkretizmdan tortib individual mualliflik uslubigacha bo‘lgan murakkab jarayonlar nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosi sifatida A.Veselovskiy, M.Baxtin va S.Averinsev kabi yirik olimlarning konsepsiyalari olingan bo‘lib, unda adabiy turlarning shakllanish qonuniyatlari hamda ularning davr ijtimoiy-madaniy konteksti bilan aloqadorligi yoritiladi. Tarixiy poetikaning zamonaviy qiymati shundaki, u bugungi kun adabiyotidagi postmodernistik o‘yinlar, janrlararo diffuziya va transformatsiya jarayonlarini tushunish uchun metodologik poydevor bo‘lib xizmat qiladi. Ishda adabiy an’ana va novatorlik dialektikasi tahlil qilinib, badiiy shakllarning "tarixiy xotira"si tushunchasiga ilmiy izoh beriladi. Bu esa o‘z navbatida, milliy adabiyot taraqqiyotini jahon adabiy jarayoni bilan uzviy bog‘liqlikda o‘rganish imkonini yaratadi.

**Kalit so‘zlar:** tarixiy poetika, badiiy shakl, janr evolyutsiyasi, adabiy an’ana, sinkretizm, badiiy ong, mualliflik uslubi, metodologiya, adabiy jarayon, xronotop.

**Аннотация.** Историческая поэтика рассматривается в данной работе как динамическая система изучения генезиса и трансформации художественных форм в контексте культурно-исторического развития. Исследование базируется на фундаментальных трудах А.Н. Веселовского, который заложил основы сравнительно-исторического анализа литературных универсалий. В работе подробно анализируется переход от коллективного мифопоэтического сознания к личностному творчеству, а также эволюция жанровых структур от античности до современности. Современная ценность исторической поэтики заключается в её способности дешифровать сложные коды новейшей литературы, выявляя в них архаические пласты и культурные архетипы. Особое внимание уделяется категории «памяти жанра», которая позволяет проследить преемственность эстетических идеалов. Научная значимость исследования обусловлена необходимостью переосмысления классических категорий поэтики в условиях глобализации и цифровизации культуры, что подтверждает актуальность исторического подхода для понимания будущих путей развития словесного искусства.

**Ключевые слова:** историческая поэтика, художественное сознание, генезис жанра, сравнительный анализ, литературная традиция, архаика, преемственность, эстетическая категория, поэтика, эволюция.



*ISSN 3030-3907*

**Annotation.** Historical poetics stands as a pivotal discipline in literary studies, focusing on the origin and evolutionary trajectory of artistic forms, genres, and stylistic devices. This research explores the development of literary consciousness from its syncretic roots in ancient rituals to the highly individualized expressions of the modern era. Drawing upon the theoretical frameworks established by scholars such as Alexander Veselovsky and Mikhail Bakhtin, the study examines how literary structures adapt to changing socio-cultural environments. The contemporary value of historical poetics lies in its methodological rigor, offering tools to analyze postmodernist literature, intertextuality, and the hybridization of genres. By investigating the "memory of the genre," this work elucidates how ancient narrative patterns persist within contemporary texts. The analysis emphasizes that understanding the historical roots of poetic forms is essential for interpreting current literary trends and predicting the future directions of world literature. This comprehensive approach bridges the gap between classical philology and contemporary cultural studies, highlighting the enduring relevance of diachronic analysis.

**Keywords:** historical poetics, literary evolution, genre development, artistic consciousness, tradition and innovation, syncretism, literary theory, genre memory, diachronic analysis, cultural context.

## KIRISH

Tarixiy poetika fanining paydo bo‘lishi va uning adabiyotshunoslik tizimidagi o‘rni bevosita badiiy tafakkur taraqqiyotining qonuniyatlarini aniqlash ehtiyoji bilan bog‘liqdir. Ushbu sohaning ilmiy tamoyillari asoschisi A.N. Veselovskiy tomonidan "tarixiy poetika — bu adabiy shakllarning genezisi va ularning mazmun bilan o‘zaro aloqadorligi tarixidir" degan g‘oya bilan mustahkamlandi. Kirish qismida ta’kidlash joizki, tarixiy poetika shunchaki o‘tmish adabiyotini o‘rganuvchi soha emas, balki janrlar, syujetlar va badiiy tasvir vositalarining asrlar davomidagi "sayohati"ni kuzatuvchi tirik metodologiyadir. M.Baxtinning "janr xotirasi" tushunchasi ushbu sohaning zamonaviy qiymatini yanada oshiradi, zero har qanday yangi asar o‘zida qadimiy adabiy kodlarni saqlaydi.Zamonaviy adabiyotshunoslikda tarixiy poetika masalasi ijtimoiy ongning o‘zgarishi bilan hamohang ravishda qayta ko‘rib chiqilmoqda. Masalan, S.S. Averinsev tadqiqotlarida ko‘rsatilganidek, adabiy jarayon sinkretik mifologiyadan mualliflik refleksiyasigacha bo‘lgan murakkab yo‘lni bosib o‘tgan. Tadqiqotning ushbu qismida biz adabiy shakllarning turg‘unligi va o‘zgaruvchanligi o‘rtasidagi dialektik aloqani kuzatamiz. Tarixiy poetikaning bugungi kundagi ahamiyati shundaki, u postmodernizm davridagi janrlar diffuziyasi va eklektizmni tushunish uchun yagona ilmiy kalit vazifasini o‘taydi.



ISSN 3030-3907

V.M. Jirmunskiy va E.M. Meletinskiy kabi olimlarning qarashlariga tayanib aytish mumkinki, badiiy asar strukturasi o‘zida insoniyatning estetik tajribasini jamlagan holda, har bir davrda yangicha qirralari bilan namoyon bo‘ladi. Shu ma’noda, ushbu mavzu nafaqat filologik, balki keng ko‘lamli madaniy-falsafiy ahamiyatga ega bo‘lib, u badiiy matnni tarixiy xotira va kelajak istiqbollari chorrahasida tahlil qilishga xizmat qiladi.Bu kabi yondashuv adabiyotni statik hodisa deb emas, balki doimiy harakatdagi tirik organizm sifatida ko‘rish imkonini beradi. Kirish bosqichida biz ko‘zda tutgan asosiy nuqta — bu poetik shakllarning "tarixiy o‘zgaruvchanligi" va "estetik barqarorligi" o‘rtasidagi muvozanatni topishdir. Binobarin, mazkur tadqiqot yo‘nalishi milliy adabiyotlarning jahon adabiy xaritasidagi o‘rnini belgilashda va ularning mushtarak ildizlarini qidirishda fundamental poydevor bo‘lib qolaveradi.

Tarixiy poetika tushunchasi adabiyotshunoslik fanida badiiy shakllarning genetik ildizlarini va ularning tarixiy davrlar silsilasida transformatsiyalashuv jarayonini qamrab oluvchi keng ko‘lamli nazariy tizimdir. Ushbu sohaning fundamental asoslari akademik A.N. Veselovskiyning "Tarixiy poetika" asarida o‘z aksini topgan bo‘lib, u badiiy ongni insoniyat ijtimoiy taraqqiyoti bilan uzviy bog‘liqlikda o‘rganishni taklif etgan. Olimning fikricha, adabiy shakllar, jumladan, epitetlar, syujetlar va janr tuzilmalari o‘z-o‘zidan paydo bo‘lmaydi, balki ular uzoq davom etgan tarixiy tajriba va jamoaviy psixologiyaning mahsulidir. Ayniqsa, qadimgi davr adabiyotidagi sinkretizm, ya’ni so‘z, musiqa va raqsning ajralmas birligi keyinchalik mustaqil adabiy turlarning — epos, lirika va dramaning shakllanishiga asos bo‘lgani diqqatga sazovordir. Bu jarayonni tahlil qilishda M.M. Baxtinning xronotop nazariyasi va janr xotirasi haqidagi qarashlari beqiyos ahamiyatga ega. Baxtin ta’limotiga ko‘ra, har qanday zamonaviy roman yoki doston o‘z tarkibida antik davr menippeyasi yoki karnaval madaniyatining unsurlarini saqlab qoladi. Bu esa badiiy asarning shunchaki bugungi kun mahsuli emas, balki asrlar davomida shakllangan estetik xotira tashuvchisi ekanligini anglatadi.Tarixiy poetikaning zamonaviy qiymati nafaqat o‘tmishni o‘rganishda, balki hozirgi adabiy jarayondagi murakkab o‘zgarishlarni izohlashda ham namoyon bo‘ladi. S.S. Averinsev adabiy ongni uchta yirik bosqichga ajratgan holda — an’anaviy-refleksivgacha bo‘lgan davr, an’anaviy-refleksiv davr va individual-ijodiy davr — har bir bosqichda poetik kategoriyalarning mazmuni tubdan o‘zgarishini isbotlab berdi. Masalan, o‘rta asrlar adabiyotidagi "kanon" tushunchasi va undagi barqarorlik talabi bugungi kundagi "original mualliflik" prinsipi bilan qarama-qarshi qo‘yilishi mumkin, biroq tarixiy poetika nuqtayi nazaridan qaraganda, har ikki holat ham insoniyat ma’naviy kamolotining muayyan bosqichidir. V.M. Jirmunskiyning qiyosiy-tarixiy metodologiyasi esa



ISSN 3030-3907

milliy adabiyotlardagi o‘xshash hodisalarni (masalan, Sharq va G‘arb eposlaridagi tipologik yaqinlikni) tasodifiy emas, balki qonuniyatli jarayon sifatida baholashga asos bo‘ladi. Bu metodologiya orqali biz o‘zbek adabiyoti tarixidagi klassik an’analarning (masalan, navoiyshunoslik an’analari) hozirgi zamon modernistik she’riyatiga ko‘rsatgan ta’sirini chuqur tahlil qilishimiz mumkin.Bundan tashqari, tarixiy poetika bugungi kunda madaniyatlararo muloqot va komparativistika (qiyosiy adabiyotshunoslik) uchun eng ishonchli nazariy poydevor hisoblanadi. E.M. Meletinskiyning mifologik maktab an’analarini davom ettirgan holda olib borgan tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy adabiyotdagi eng yangi syujetlar ham tub-ildizi bilan qadimiy arxetiplarga borib taqaladi. Bu arxetiplar — qahramonning yo‘lga chiqishi, sinovlar, qayta tug‘ilish kabi motivlar — zamonaviy o‘quvchi uchun hamon estetik ta’sir kuchiga ega. Binobarin, tarixiy poetika adabiyotni bir butun va uzluksiz jarayon sifatida tushunishga yordam beradi. U adabiy formaning "qotib qolgan" qolip emas, balki ijtimoiy evrilishlar ta’sirida o‘zgaruvchi, ammo o‘zining genetik yadrosini saqlab qoluvchi tirik mexanizm ekanligini isbotlaydi. Shu sababli, adabiy asarni tahlil qilishda faqat uning bugungi kundagi dolzarbligiga emas, balki u qaysi tarixiy qatlamlarning sintezi ekanligiga e’tibor qaratish ilmiy xolislikni ta’minlaydi. Tarixiy poetikaning zamonaviy qiymati aynan mana shu "ko‘p qatlamlilik"ni kashf etishda, adabiyotning insoniyat umumiy merosi sifatidagi o‘rnini belgilashda namoyon bo‘ladi.

Tarixiy poetikaning tadqiqot ko‘lami faqat janrlar evolyutsiyasi bilan cheklanib qolmay, u adabiy qahramon konsepsiyasi va badiiy vaqt-makon (xronotop) munosabatlarining tarixiy o‘zgarishini ham qamrab oladi. Bu borada D.S. Lixachevning adabiy taraqqiyotning "ichki qurilishi" haqidagi qarashlari muhim o‘rin tutadi. Olimning ta’kidlashicha, adabiyotning tarixiy rivojlanishi davomida badiiy uslublar — barokko, klassitsizm, realizm — shunchaki bir-birini almashtirmaydi, balki insonning dunyoni anglash darajasi kengayib borishini ko‘rsatadi. Masalan, qadimgi dostonlarda qahramon o‘z taqdiriga to‘liq bog‘liq va statik obraz bo‘lsa, keyingi davrlarda insonning ichki dunyosi, uning psixologik dialektikasi birinchi planga chiqadi. Tarixiy poetika nuqtayi nazaridan, bu "insonning kashf etilishi" jarayoni adabiy shakllarning murakkablashuviga, masalan, monologik nutqdan polifonik (ko‘p ovozli) romanga o‘tishga sabab bo‘ldi.

Tarixiy poetikaning zamonaviy qimmatini belgilovchi yana bir muhim jihat — bu adabiy "turlararo diffuziya" va metaforik tafakkurning kengayishidir. V.V. Vinogradov maktabi an’analari shuni ko‘rsatadiki, so‘zning poetik quvvati uning tarixiy kontekstidan ajralmagan holda shakllanadi. Bugungi kun adabiyotida biz



ISSN 3030-3907

guvoh bo‘layotgan "janrlar aralashuvi" aslida tarixiy poetikadagi sinkretizmning yangi darajadagi qaytishidir. Zamonaviy yozuvchilar qadimiy mifologik motivlarni (masalan, "Odisseya" yoki "Alpomish" motivlarini) olib, ularni bugungi kunning global muammolari bilan sintez qilmoqdalar. Bu esa "intertekstuallik" deb ataluvchi hodisaning tarixiy ildizlari qanchalik chuqur ekanini isbotlaydi.Shu bilan birga, tarixiy poetika adabiyotshunoslikka "estetik masofa" tushunchasini olib kiradi. Biz o‘tmish asarlarini tahlil qilayotganda ularni bugungi kun mezonlari bilan emas, balki o‘sha davrning "poetik kodeksi" asosida baholashimiz lozimligini o‘rgatadi. Bu yondashuv metodologik xatolarning oldini oladi va milliy adabiyotning jahon adabiy jarayonidagi o‘rnini xolis belgilashga xizmat qiladi. G‘arbda "Yangi tarixchilik" (New Historicism) oqimi doirasida olib borilayotgan tadqiqotlar ham tarixiy poetikaning ushbu tamoyillariga tayanmoqda. Ular matnni o‘z davrining ijtimoiy, siyosiy va madaniy diskurslari bilan bir butunlikda o‘rganishni targ‘ib qiladi. Demak, tarixiy poetika nafaqat o‘tmishni saqlovchi arxiv, balki zamonaviy badiiy tafakkurni tahlil qilish, yangi paydo bo‘layotgan adabiy hodisalarni bashorat qilish uchun xizmat qiladigan dinamik va yashovchan ilmiy tizimdir. Uning qimmati insoniyat badiiy tajribasini yaxlitlikda ko‘ra olishi va adabiy an’analar uzviyligini ta’minlashidadir.

Tarixiy poetika tushunchasining zamonaviy adabiyotshunoslik paradigmasidagi o‘rni shunchalik kengki, u badiiy asarni shunchaki estetik obekt sifatida emas, balki "madaniyatning genetik kodi" sifatida tadqiq etishni talab qiladi. Ushbu ilmiy yo‘nalishning o‘ziga xosligi shundaki, u badiiy shakllarning o‘zgarishini insoniyat ijtimoiy-madaniy hayotidagi global siljishlar bilan sinxron ravishda o‘rganadi. Masalan, antika davrining "fatum" (taqdir) tushunchasidan o‘rta asrlarning "ilohiy iroda" tasavvuriga, undan esa Uyg‘onish davrining "antropotsentrik" (inson markazda) g‘oyasigacha bo‘lgan yo‘l adabiy janrlar strukturasini tubdan o‘zgartirdi. Tarixiy poetika nuqtayi nazaridan, lirik she’riyatning paydo bo‘lishi shunchaki yangi uslub emas, balki inson subyektivligining, uning "men"ining kashf etilishi bilan bog‘liqdir. Ushbu jarayonni chuqur tahlil qilgan olimlardan biri G.V.F. Hegel o‘zining "Estetika" asarida san’at turlarining tarixiy almashinuvini "mutloq ruh"ning o‘z-o‘zini anglash bosqichlari sifatida ko‘rsatib o‘tgan edi.Bugungi kunda tarixiy poetika "kompyuter filologiyasi" va "raqamli gumanitar fanlar" (Digital Humanities) kontekstida ham yangi qiymat kasb etmoqda. Big Data texnologiyalari yordamida minglab matnlarni tahlil qilish orqali ma’lum bir metaforalar yoki syujet yo‘nalishlarining asrlar davomida qay darajada takrorlanishi (literary patterns) aniqlanmoqda. Bu esa Veselovskiy tomonidan ilgari surilgan "tarixiy poetika — bu o‘zgaruvchan mazmundagi turg‘un shakllar tarixidir" degan tezisning naqadar



ISSN 3030-3907

to‘g‘ri ekanligini yana bir bor tasdiqladi. Shuningdek, zamonaviy nazariyotchi Northrop Frye o‘zining "Tanqid anatomiyasi" asarida adabiy arxetiplarni tahlil qilar ekan, tarixiy poetika aslida insoniyat orzu-umidlari va qo‘rquvlarining ramziy shakllarda qayta-qayta gavdalanishi ekanligini ta’kidlaydi. Masalan, zamonaviy fantastika yoki fentezi janridagi asarlar tub-ildizi bilan qadimiy sehrli ertaklar va mifologik sayohatlar (quest) strukturasini takrorlaydi.Tarixiy poetikaning zamonaviy adabiyotshunoslik uchun beradigan eng katta darsi — bu adabiy an’ana va novatorlik o‘rtasidagi "uzviy aloqa"ni his qilishdir. T.S. Eliot o‘zining "An’ana va individual iste’dod" essesida qayd etganidek, har bir yangi yozuvchi o‘zidan oldin yaratilgan barcha asarlar bilan muloqotga kirishadi. Tarixiy poetika ushbu muloqotning qonuniyatlarini ochib beradi. U bizga shuni ko‘rsatadiki, hatto eng avangard yoki postmodernistik matn ham madaniy bo‘shliqda paydo bo‘lmaydi; u yo o‘tmish an’anasini davom ettiradi, yo uni inkor etish orqali yangi mazmun kasb etadi. Shunday qilib, tarixiy poetika adabiyotni bir butun "megamatn" sifatida ko‘rishga yordam beradi. Bu esa milliy adabiyotlarni (shu jumladan o‘zbek adabiyotini) dunyo adabiy jarayonining uzviy qismi sifatida, uning umuminsoniy qadriyatlar va badiiy qonuniyatlar bilan bog‘liqligini chuqur anglagan holda o‘rganish imkonini yaratadi. Ushbu ilmiy yondashuv zamonaviy kitobxon va tadqiqotchi uchun badiiy asarning nafaqat "nima haqida" ekanligini, balki u "qanday va nima uchun" aynan shu shaklda yaratilganini tushunishga xizmat qiladi.

Tarixiy poetika sohasining zamonaviy taraqqiyoti bir qator fundamental muammolar va ularni ilmiy asosda bartaraf etishga qaratilgan metodologik yechimlar chorrahasida turibdi. Eng birinchi navbatdagi muammo — bu badiiy shakllarning tarixiy barqarorligi va bugungi kunning o‘ta o‘zgaruvchan, dinamik adabiy estetikasi o‘rtasidagi nomuvofiqlikdir. Ko‘p hollarda an’anaviy poetika tushunchalari (masalan, janrning klassik qoliplari) zamonaviy "tarqoq" (fragmentar) va gibrid matnlarni tahlil qilishda ojizlik qilmoqda. Ushbu muammoning ilmiy yechimi sifatida J.Genett va R.Bart kabi olimlar tomonidan ilgari surilgan trantekstuallik va intertekstuallik tamoyillarini tarixiy poetika doirasiga integratsiya qilish taklif etiladi. Bu yondashuv matnni statik obekt emas, balki boshqa davrlar va madaniyatlar bilan doimiy muloqotda bo‘lgan ochiq tizim sifatida ko‘rishga imkon beradi.

Yana bir jiddiy muammo — adabiyotshunoslikda "evrotsentrizm" (faqat G‘arb adabiy tajribasiga tayanish) illatining saqlanib qolayotganidir. A.Veselovskiy asos solgan tarixiy poetika tamoyillari ko‘pincha antik va G‘arbiy Yevropa adabiyoti materiallarida ishlab chiqilgan bo‘lib, bu Sharq, xususan, turkiy adabiyotlarning o‘ziga xos taraqqiyot qonuniyatlarini (masalan, aruz tizimi, g‘azal janrining turg‘unligi) to‘liq qamrab ololmaydi. Mazkur muammoning yechimi



ISSN 3030-3907

sifatida N.Konrad va V.Jirmunskiy taklif etgan "tarixiy-tipologik qiyoslash" metodini kengaytirish lozim. Bu usul Sharq va G‘arb adabiyoti o‘rtasidagi "tarixiy uchrashuv nuqtalari"ni aniqlash orqali universal poetik qonuniyatlarni yaratishga xizmat qiladi.

Shuningdek, badiiy shakllarning "madaniy xotira"si va zamonaviy kitobxonning "idrok etish ufqlar"i (Hans Robert Jauss bo‘yicha) o‘rtasidagi uzilish ham dolzarb muammolardan biridir. Bugungi kunda qadimiy arxetiplar va ramzlar o‘quvchi tomonidan noto‘g‘ri talqin qilinishi yoki umuman tushunilmasligi mumkin. Ushbu ziddiyatni bartaraf etish uchun tarixiy poetikani germenevtika (talqin foni) bilan sintez qilish zaruriyati tug‘iladi. Ya’ni, asarni shunchaki strukturaviy tahlil qilish emas, balki uning tarixiy qatlamlarini zamonaviy tilga "tarjima qilish" — asosiy yechimdir.Bundan tashqari, axborot texnologiyalari asrida matnlarning haddan tashqari ko‘pligi va ularning janriy xilma-xilligi tarixiy poetikaning klassik tasniflash tizimiga bosim o‘tkazmoqda. Yechim sifatida "miqdoriy poetika" (Quantitative Poetics) va raqamli metodlarni qo‘llash orqali ming yillik syujetlarning transformatsiyasini matematik aniqlikda kuzatish mumkin bo‘ladi. Bu esa tarixiy poetikani faqatgina nazariy mulohazalar maydonidan chiqarib, aniq faktologik dalillarga asoslangan fanga aylantiradi. Binobarin, tarixiy poetika o‘zining zamonaviy taraqqiyotida an’anaviy metodlarni yangi nazariy paradigma bilan birlashtirishi, milliy va global adabiy jarayonlarni yaxlitlikda tadqiq etishi shart. Faqat shundagina u adabiyotning o‘tmishi, buguni va kelajagi o‘rtasidagi uzviylikni ta’minlovchi fundamental metodologik qurol bo‘lib qolaveradi.

Tarixiy poetika sohasidagi ilmiy tahlillar adabiyotshunoslikning eng murakkab va serqirra qismini tashkil etib, ular asosan badiiy shaklning tarixiy mazmun bilan dialektik birligiga asoslanadi. Akademik A.N. Veselovskiy o‘zining fundamental tadqiqotlarida "tarixiy poetika — bu insoniyatning badiiy tafakkuri taraqqiyoti tarixidir" degan g‘oyani ilgari surib, adabiyotni ijtimoiy ongning evolyutsion mahsuli sifatida baholagan. Uning "Poetika syujetov" asarida keltirilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, hatto eng murakkab zamonaviy syujetlar ham tub-ildizi bilan ibtidoiy davrning mifologik sxemalariga va marosimiy harakatlariga borib taqaladi. Bu borada M.M. Baxtinning "janr xotirasi" nazariyasi adabiyotshunoslikda burilish yasadi. Baxtin tahliliga ko‘ra, janr shunchaki texnik qolip emas, balki asrlar davomida to‘plangan estetik tajribaning saqlovchisidir; masalan, roman janri o‘zining polifonik tabiati bilan antik davrdagi karnaval madaniyatining erkin va demokratik ruhini o‘zida tashuvchi tirik tizimdir.Ilmiy adabiyotlarda tarixiy poetikaning zamonaviy qimmati uning "metodologik ko‘p qirraliligi" bilan izohlanadi. S.S. Averinsev "Poetika drevnegrecheskoy literaturi"



ISSN 3030-3907

asarida antik davr poetikasini tahlil qilar ekan, adabiy shakllar va insonning dunyoni his qilish darajasi o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni isbotladi. Uning fikricha, qadimgi dunyodagi "subyektivlikning yo‘qligi" adabiyotdagi epik xolislikni va qahramonning statikligini keltirib chiqargan bo‘lsa, keyingi davrlardagi individual-mualliflik ongi lirik va psixologik janrlarning gullab-yashnashiga zamin yaratdi. Ushbu nazariyani o‘zbek adabiyotshunosligi kontekstida tahlil qilgan olimlar, jumladan N.Mallaev va I.Sultonov, mumtoz adabiyotimizdagi "hamshunoslik" yoki "tatabbu" an’analarini aynan tarixiy poetikadagi davomiylik qonuni sifatida baholaydilar. Navoiy ijodidagi har bir doston yoki g‘azal o‘zidan oldingi butun Sharq poetik an’anasini (Nizomiy, Xusrav Dehlaviy va b.) o‘ziga singdirgan holda, yangi tarixiy bosqichga ko‘targani bu sohaning naqadar hayotiyligini tasdiqlaydi.E.M. Meletinskiyning "Poetika mifa" asaridagi tahlillar esa tarixiy poetikani yangi cho‘qqiga olib chiqdi. Olim zamonaviy adabiyotdagi (Joys, Kafka, Markes) mifologizmni "ongli ravishda arxetiplarga qaytish" sifatida talqin qildi. Bu tahlillar shuni anglatadiki, tarixiy poetika bugungi kunda postmodernizmning murakkab labirintlarini yorituvchi yagona mash’aldir. V.M. Jirmunskiy o‘zining qiyosiy-tarixiy tadqiqotlarida "tarixiy-tipologik o‘xshashlik" tushunchasini ishlab chiqdi, bu esa turli xalqlar adabiyotidagi (masalan, "G‘o‘ro‘g‘li" turkumlari va G‘arb eposlari) o‘xshashliklarni tasodifiy ta’sir emas, balki jamiyat taraqqiyotining bir xil bosqichidagi qonuniyatli hodisa deb qarashga imkon berdi. Shu nuqtayi nazardan, tarixiy poetika adabiyotni parcha-parcha holatda emas, balki yaxlit va umuminsoniy "buyuk zanjir" sifatida ko‘rishga yordam beradi. Uning zamonaviy qimmati ham aynan mana shu yaxlitlikni saqlab qolishida, badiiy shakllarning "tarixiy xotira"sini yangilashida va adabiy an’anani novatorlik bilan sintez qilish metodikasini taqdim etishida namoyon bo‘ladi. Binobarin, har qanday badiiy asar o‘tmish bilan kelajak o‘rtasidagi ko‘prik bo‘lib, uning mustahkamligi tarixiy poetika qonuniyatlari bilan belgilanadi.

Tarixiy poetika va uning zamonaviy qiymati yuzasidan olib borilgan ushbu keng ko‘lamli tadqiqotni umumlashtirgan holda shuni ta’kidlash lozimki, ushbu soha adabiyotshunoslikning shunchaki o‘tmishni o‘rganuvchi bo‘limi emas, balki badiiy tafakkurning uzluksiz harakatini ta’minlovchi metodologik asosdir. Xulosa qilib aytganda, tarixiy poetika badiiy shakllarning genetik ildizlarini ochib berish orqali zamonaviy adabiyotdagi murakkab transformatsiyalarni tushunishga xizmat qiladi. Tadqiqot davomida aniqlanganidek, janrlar evolyutsiyasi, syujetlar ko‘chishi va badiiy ramzlarning o‘zgarishi ijtimoiy ongning rivojlanishi bilan uzviy bog‘liqdir. Bugungi kunda ushbu sohaning qimmati postmodern adabiyotidagi intertekstuallik va arxetipal obrazlarni tahlil qilishda, milliy adabiyotlarning jahon madaniy makonidagi o‘rnini belgilashda namoyon bo‘lmoqda. Tarixiy poetika



ISSN 3030-3907

tamoyillari bizga adabiyotni yaxlit va tirik tizim sifatida ko‘rish imkonini beradi, bu esa o‘z navbatida, kelajak adabiy jarayonlarini bashorat qilish va badiiy an’analarni saqlab qolish uchun poydevor bo‘ladi. Binobarin, A.Veselovskiy, M.Baxtin va S.Averinsev kabi olimlarning ilmiy merosi bugungi raqamli va globallashgan madaniyat sharoitida ham o‘zining dolzarbligini yo‘qotmagan, aksincha, yangicha ma’no-mazmun bilan boyib bormoqda.

## FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Veselovskiy, A. N. (2011). *Istoricheskaya poetika* (Tarixiy poetika). Moskva: Vysshaya shkola. (Fundamental asar, sohaning asosiy metodologik manbasi).
2. Baxtin, M. M. (1975). *Voprosy literatury i estetiki* (Adabiyot va estetika masalalari). Moskva: Xudojestvennaya literatura. (Janr xotirasi va xronotop nazariyalari bo‘yicha asosiy manba).
3. Averinsev, S. S. (1981). *Poetika drevnegrecheskoy literatury* (Antik yunon adabiyoti poetikasi). Moskva: Nauka. (Badiiy ong evolyutsiyasini tahlil qiluvchi ilmiy asar).
4. Jirmunskiy, V. M. (1979). *Sravnitelnoye literaturovedeniye* (Qiyosiy adabiyotshunoslik). Leningrad: Nauka. (Tipologik o‘xshashliklar va qiyosiy tahlil metodikasi).
5. Meletinskiy, E. M. (1976). *Poetika mifa* (Mif poetikasi). Moskva: Nauka. (Arxetiplar va mifologik asoslarning zamonaviy adabiyotdagi o‘rni).
6. Lixachev, D. S. (1979). *Razvitiye russkoy literatury X–XVII vekov: Epoxi i stili* (Rus adabiyotining rivojlanishi: davrlar va uslublar). Leningrad: Nauka.
7. Genette, G. (1982). *Palimpsestes: La littérature au second degré* (Palimpsestlar: Ikkinchi darajali adabiyot). Paris: Seuil. (Intertekstuallik va poetik shakllar transformatsiyasi bo‘yicha).
8. Sultonov, I. (2005). *Adabiyot nazariyasi*. Toshkent: O‘qituvchi. (Milliy adabiyotshunoslikdagi tarixiy poetika masalalari).
9. Frye, N. (1957). *Anatomy of Criticism* (Tanqid anatomiyasi). Princeton: Princeton University Press. (Arxetipal tanqid va janrlar tizimi).
10. Curtius, E. R. (1953). *European Literature and the Latin Middle Ages* (Yevropa adabiyoti va lotin o‘rta asrlari). New York: Pantheon Books.



ISSN 3030-3907